

ДОСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ПЛЕМЕНА У ПОЛАБЉЕ И НА БАЛКАН

Зорица Костић
Београд

e-mail: kostizor@gmail.com	Оригинални научни рад
Примљено: 3. 6. 2021.	УДК: 94"65" (=16)(497)
Прихваћено: 7. 5. 2022.	

Апстракт: У овом тексту се, између осталог, размишља о томе где је могло доћи до раздвајања српских племена која су из северних области Пришрноморја и Приазовља, највероватније већ са Хунима, кренула пут запада. Да ли су то били предели Лабе и Зале, где се, по мишљењу неких, налазило Дерваново кнежевство, или је до раздвајања, о коме нам говори Порфиригенит, могло доћи нешто источније, у пределима горњег Повислења, односно на територији Чешко-моравске висоравни. Одатле је, готово истовремено, један део српских племена могао кренути у правцу севера, у подручје Лабе и Зале, користећи западне падине Карпата и узводни ток Одре, док је други део кренуо на југ, Дунавом кроз Панонију и даље на Балкан. У том случају би расправа, у коју су са различитим ставовима укључени и лингвисти и археолози, престала да постоји а она се односи на то да ли су Срби на Балкан дошли са севера, из Полабља, или су у Полабље пристигли са југа, из средњег Подунавља.

Кључне речи: Словени, Срби, Сорби, Лужичи, Полабље, Балкан, досељавање, торнов култура, рисенер култура

Почетком нове ере источногерманска племена започињу сеобу на исток, преко Одре. Бургунди долазе на Варту, Вандали у Шлезивију а Готи из Скандинавије бродовима пристижу на јужну обалу Балтичког мора, настављајући се око ушћа Висле. У другој половини 2. столећа започиње нова сеоба Гота и води од јужних обала Балтика ка Црном мору. Сеоба се одвија узводним током Висле, ка југу, а становништво насељено дуж обала ове реке напушта своја станишта и одлази у нове крајеве, на исток или на запад. Тако напредовање германских племена према границама Царства изазива на простору средње Европе ланчана померања бројних племена, међу којима су и Словени.

Сеобе становништва ка западу биће нешто касније условљене и продором Хуна 375. године. Бежећи испред Хуна или крећући се са њима, разноетничко становништво черњаховске културе, које су, између осталих, чинила иранска, германска и словенска племена, напушта јужноукрајинске степе (Костић 2016, 69–70). Германи углавном одлазе из ових крајева, док

Словени и иранска племена, како ће каснија догађања, тј. наредна пењковска култура показати, остају овде, преживевши хунски продор. Хуни су оставили пустош, земљу без људи, а тиме бројној маси Словена, која се налазила северно од Кијева, отворили не само пут већ оставили и територију за насељавање. За разлику од ових племена која су кренула на југ и учествовала у настајању пењковске културе, неке групе Словена су се са Хунима кретале ка западу. Могуће је да су већ тада, односно у Атилино време (445–454), оне стигле до међуречја Лабе (Елбе) и Зале, и ту се населиле.

Теснаце Карпата Словени највероватније прелазе већ са Хунима, крајем 4. и почетком 5. столећа. Зато се и сматра да „словенски проблем” започиње са Хунима. М. Гимбута, међутим, указује да историјска збивања исто тако дозвољавају да се са присуством Словена у Панонској низији може озбиљно рачунати већ у време Сармата, у 4. столећу (Gimbutas 1971, 98).

Са доласком Словена области горњег тока Лабе ће ући у састав прашке културе а доњи ток, изузев ушћа, биће насељен Словенима суковско-ђедзицке културе. Могуће је да је још у то доба област Зала–Лаба насељавана Словенима различитих дијалекатских група, будући да лингвистички подаци показују неке неочекиване источнословенске елементе у овим најзападнијим словенским областима (Лома 1993, 120).

Словени у средње Подунавље, по Бромлејевом мишљењу, почињу продирати већ у 5. столећу, упоредо са германским племенима. Али имајући у виду и хунски јуриш кроз Европу који, између осталог, изазива кретање Гепида и Гота, Бромлеј допушта могућност и ранијег словенског присуства у овим крајевима. Ипак истиче да је до краја 5. столећа реч о мањим групама а да је масовнији продор Словена на југ, у области балканских провинција Царства, започео у првој половини 6. столећа. Средње Подунавље је било насељено германским племенима па је даљи продор Словена у те области био условљен одласком Лангобарда са територија Моравске и Словачке (546) и њиховим насељавањем јужно од Дунава и у горњу Посавину, све уз допуштење цара Јустинијана (Бромлеј 1971, 74–75).

По Бромлејевом мишљењу, дакле, масовнији продор Словена у средње Подунавље одвија се средином и током друге половине 6. столећа, док се словенски упади на Балкан могу датовати од почетка прве половине 6. столећа, дакле, коју деценију раније. То би за области Балкана представљало први талас словенског насељавања, након кога ће уследити досељавање Хрвата и Срба.

Неки сматрају да је први талас Словена у источну Словачку дошао одвојивши се од оне главне бујице која је у 6. столећу кренула на Балканско полуострво (Dekan 1971, 566; Chropovsky et al. 1978, 282). Западна Словачка

је такође могла бити насељена приликом овог кретања словенских племена кроз Моравска врата, како сеобом из источне Словачке тако и спуштањем са територије Пољске и Шлезије у горње Полабље. Најраније налазе прашке грнчарије у Чешкој Земан датије у крај 5. и почетак 6. столећа (Zeman 1979, 210–212). Са територија Чешке и Моравске, односно са тог дела средњег Подунавља, расељавање Словена прашке културе се наставља у два правца: на северозапад, ка средњој Лаби и Зали, где се њихово присуство бележи од друге половине 6. столећа.¹ Други правац усмерен је ка југу – ка северо-источним Алпима, Панонији и Балкану.²

Материјал из ранословенског насеља у Нађкањижа-Инкеи (Nagykanizsa – Inkey), датован од средине до краја 7. столећа и онај из биритуалне некрополе у Залакомару (Zalakomár), Кехиди (Kehida), Покасепетку (Pókaszerpetk), које је почев од 7. столећа користило измешано аваро-словенско становништво, навело је Секеа на претпоставку да је насељавање Словена у област реке Зале, која се улива у језеро Балатон, повезано са досељавањем Дуљеба у ове крајеве и да га треба датovati у почетак 7. столећа (Szőke 1992, 139). Насељавање словенских племена у басен Тиса–Дунав неки мађарски истраживачи, међутим, повезују са падом Аварског каганата и смештају у 8–9. столеће (Hampel 1897, 853; Simonyi 1955, 355–356; Váczy 1964, 240). Али постоје и они који сматрају да унутар Дунавског басена никада нису постојале веће масе Словена и да су „Хуни, Бугари, Авари, Мађари тамо живели, живе и такво стање остаје до наших дана” (László 1995, 76).

Опште је уверење да се Словени прашке културне групе у већем броју на територији некадашње Југославије појављују крајем 6. и почетком 7. столећа.

Датовању словенских налаза у средњем Подунављу ослонац дају и историјски подаци о кретању германских племена, пре свега Лангобарда и Херула, са чијом историјом се додирује и историја Словена последњих година 5. и током 6. столећа. У археолошком смислу је, на пример, веома занимљив локалитет Брезно, где словенском насељу из средине 6. столећа претходи германско насеље датовано у прву половину 6. столећа (Pleinerová 1975; Pleinerová 1986, 104–176).

¹ Die Slawen in Deutschland 1974, 21 (J. Herrmann); Brachmann 1978, 57–60. Херман, међутим, на основу археолошких али и дендрохронолошких доказа, настанак насеља на локалитету Лутенберг I датије у почетак 6. столећа, Herrmann 1973, 243–265, 359–366. Насеље Десау-Мозигау на реци Мулди живот започиње крајем 6. столећа, што потврђују и C14 датуми, који дају 590±80, Krüger 1967.

² О ранословенским налазима у Мађарској, као што су Покасепетк, Орослан итд., cf. Sós 1973, 74; Sós 1958, 105–124; Симонова 2008, 7–19. О раним словенским налазиштима у Словенији, Zgodnji Slovani 2002; о осталим налазима тог времена са територије некадашње Југославије, в. Зечевић, 2019, 407–441 и тамо наведену литературу.

Три основне словенске раносредњовековне културе су: прашка, пењковска и суковско-ђедзицка. Међусобна сличност ових култура је изразита, мада су и разлике међу њима евидентне. Суковско-ђедзицка култура обухвата северозападне делове огромног словенског пространства. Југоисточне области су насељавала племена пењковске културе, а средишњи и највећи простор припадао је прашкој, тј. Праг-Корчак култури.

Суковско-ђедзицка и пењковска се територијално не додирују, али то не искључује могућност учешћа неких племенских скупина будуће пењковске културе у насељавању суковско-ђедзицког ареала и обрнуто. То је могло уследити током и након хунског проласка кроз степе јужне Украјине. На пример, етноним *Сурби*, *Сорби*, *Сораби*, чији припадници насељавају међуречје Лабе и Зале, највероватније је иранског, тј. индоиранског порекла.³ То значи да је поменуто словенско становништво било, и то не у кратком периоду, у непосредном додиру са носиоцима иранојезичке групе племена. Територија овог међуречја није директно улазила у суковско-ђедзицки ареал (припадала је прашкој култури), али је била у веома блиском контакту са њим. Касније се име Сорба користило за сва племена која су насељавала области између Лабе и Одре, које су улазиле у суковско-ђедзицки простор. Вероватно су још нека од тих племена из племенског савеза Сорба потицала са пењковског простора. Стална прегруписивања припадника различитих прасловенских дијалеката присутна су у свим словенским сеобама, евидентна на свим словенским територијама.

Области суковско-ђедзицке културе започињу од средње Висле и, протежући се дијагонално у правцу северозапада, захватају готово цео ток Одре, изузев изворишта, допиру до доњег тока Лабе и заустављају се иза њених левих обала. Делови уз ушће Лабе не припадају суковско-ђедзицкој култури. Словени су преко ове културе избили на јужне обале Балтичког мора, које се у изворима назива Западни океан.⁴

Ово је територија суковско-ђедзицке културе у њеној развијеној фази а само исходиште било јој је у источном делу овог простора, у међуречју средње Одре и Висле, па је и цео ток Варте био њоме захваћен.⁵ Била је то, по мишљењу оних који пшеворску културу, између осталог, сматрају и словенском, староседелачка територија Словена, на којој су они живели у римско доба

³ О етимологији прасловенског етнонима **S̋rbi* постоје различита тумачења, Лома 2013, 205–207; ВИИНЈ II, 48 н. 150 (Б. Ферјанчић).

⁴ Познат је догађај из 592, који је описао Теофилакт Симокат, о три Словена заробљена у Тракији након петнаестомесечног путовања из своје земље, која се налазила на граници Западнoг океана, *Theoph. Sim. Hist. VI 2. 10–12*, ed. de Boor, p. 223.

⁵ Сумњу у постојање локалних корена суковско-ђедзицке културе на северозападу словенског света изнео је Гавритухин 2008, 208, сматрајући да су они још увек недовољно доказани.

– време пшеворске културе (2. столеће старе ере – прва половина 5. столећа нове ере) а можда и раније, у време подкљошеве културе (5–2. столеће старе ере). Ипак, треба напоменути да су области ове последње биле више померене на исток, па су захватале и Западни Буг, док су на западу једва додиривале средњу Одру. У сваком случају Словени су, чини се, овде живели одавно.

Кретање Гота, Хуна, Авара и значајне климатске промене доводили су до сталних померања Словена у свим правцима, а веома често према западу. У том кретању су племена суковско-ћедзицке културе почетком средњег века, тачније у другој половини 6. столећа, кренула из Пољске низије *на север* и населила области Поморја, док су друге групе ових племена кренуле *на запад*, прешле Одру у њеном доњем току и доспеле до западних обала Нисе. Био је то **први талас** словенских сеоба у Немачку.

Доказ да се насељавање Холштајна, Мекленбурга и Бранденбурга није одвијало низводно Лабом, из Чешке, тј. из области јужно од Рудних планина, већ из Пољске низије, Одром – јесте, или се бар може сматрати озбиљним доказом – то што ова словенска племена нису познавала начин сахрањивања карактеристичан за Словене јужних области, који припадају прашкој култури. Код Словена на северу нису откривене равне некрополе спаљених покојника, са остацима у јамама или урнама, тачније – код њих уопште нису откривене некрополе.

Франачки анали ће око два столећа касније, тј. у 8. столећу, на територији данашњег западног Мекленбурга и источног Холштајна спомињати *племена ободритског племенског савеза*. Око средине 9. столећа споменуће их и Баварски географ.⁶ Археолошки налази са ове територије не показују накнадна досељавања, па континуитет у развоју говори да су се ту још у првом таласу населила племена Ободрита. Али, с обзиром на то да су разлике у материјалној култури ранословенских племена биле занемарљиве, ово се ипак не може узети као апсолутан доказ.

После савеза са Лангобардима 566, победе над Гепидима 567. и изнуђене одлуке Лангобарда да се 568, ради сопствене безбедности, што више удаље од свог опасног савезника – Авари постају једини господари Дунавског басена. Уз Аваре, владајући али релативно малобројан слој, стижу и бројне масе Словена,⁷ којима је пут на Балкан и Панонску низију, па делом

⁶ Billig 1995, 27–67; Die Slawen in Deutschland 1974, 7, Abb. 1 (J. Herrmann). Словенске етнониме наведене у овом делу детаљно је са лингвистичког становишта анализирао Коматина 2020, 106–137.

⁷ О бројности Словена у аварској војсци посредно говори и податак Теофилакта Симокате, да је после једног пораза на Тиси византијска војска заробила 3000 Авара, 6200 осталих варвара и 8000 Словена, *Theoph. Sim. Hist. VIII 3. 15*, ed. de Boor, p. 289. Број словенских трупа је очигледно премашивао број свих осталих народа; према Теофану су, међутим, бројке заробљених варвара различите, па је Σκλαβίνους δε οκτακοσίουσ (800), а не χιλιάδες οκτώ (8000), *Theoph. Chronograph. I* rec. de Boor, p. 282, 23; превод и коментар према ВИИИ I, 123–124 (Ф. Баришић, М. Марковић).

и средњу Европу (Словачка, Моравска, Чешка), сада био отворен. Додуше, Словена је овде, како је споменуто, могло бити већ у оквиру прашке културе. Било како било, Словени сада насељавају земље које су биле или слабо насељене или нису биле никако насељене.

Слична је ситуација била и у низијама међуречја доње Лабе и Одре, где је анализа полена показала да је германско становништво током 5–6. столећа у потпуности напустило ове области (Lange 1980, 243–248; *Die Slawen in Deutschland* 1974: 1 [J. Herrmann]).

Анализа полена је иначе један од начина истраживања историје природне средине. Дијаграми полена показују не само утицај климе на вегетацију већ, што је за археологе можда значајније, утицај човека на њу. Промене које се дешавају у стратегији људских насеља јасно се одражавају у поленовом спектру. Тако је, на пример, у окружењу дуготрајних, стабилних насеља са веома активним становништвом буква бивала ређа у поленовом спектру, док је тамо где су насеља убрзо по оснивању напуштана њена учесталост у спектру била већа, јер ова врста дрвета осваја територије током накнадног, секундарног ширења шума (Küster 2011, 573–579).

Разлог за иселјавање дотадашњих становника могле су бити велике климатске промене у Европи од краја 4. до последњих деценија 6. столећа. Неуобичајено ниске температуре, обилне падавине, које су између осталог изазвале трансгресију Балтичког мора, тј. подизање нивоа мора и његово надирање у копно, приморали су становништво да напусти области које су постале непогодне за живот.

У прва четири столећа новог миленијума клима је у средњој Европи била веома пријатна. После тога су наступила страховита захлађења, која су на граници 4. и 5. столећа захватила чак и Византију. Истраживачи, између осталог, наводе пример Рајне, која се 366. замрзла а дебљина леда је била толика да је војска преко ње прешла сасвим неометано. Познат је и Агатијев податак о замрзавању Дунава у зиму 558/559, што су искористили Кутригури и Утигури за прелазак на царску територију (*Agath. Hist. V 21*, гес. Keydell, р. 383). Године 586. потоњена поља Италије су на пример навела становнике на помисао да је наступио нов потоп. Иначе, максималне хладноће у Европи забележене су око средине 5. столећа.⁸

Током времена земљиште је у доњем току Одре и Лабе обрасло шумом па су Словени, насељавајући га, до ораница долазили крчењем и паљењем шума. Регион Хафела и Шпреје, као и територија између Лабе и Везера показује, међутим, другачију слику.

⁸ О климатским променама у Европи током I мил. н. е., Lamb 1982.

Овде анализе полена говоре о континуитету насељавања, тј. непрекидном коришћењу ораница од римског до ранословенског времена. То указује и на врло вероватан додир словенских досељеника са преосталим Германима.⁹ Овоме у прилог иде и упоредна појава словенске и германске грнчарије на неким насељима.

Други талас словенских сеоба на територију Немачке уследио је крајем 6. и почетком 7. столећа. Тада се у области данашњег источног и средњег Мекленбурга насељавају племена која ће се у историјским изворима 8–9. столећа појављивати под именом *Велети*.¹⁰

Сербо-лужичка група

а) Лужичи (Лужици, Лужичани) – Торнов керамика

Другом таласу словенског насељавања средње Немачке припадају *сербо-лужичка племена*, која запоседају области између Одре и Лабе. Међу њима се, бар у почетном периоду, уочавају извесне разлике, тако што се на територији између средње Одре и поречја Хафел–Шпреја јавља *грнчарија* тзв. *торнов типа*.¹¹ Она се везује за племена Лужича. У областима између Лабе и Зале у употреби је тзв. рисенер грнчарија. Њу истраживачи приписују *племенима Серба* (Brachmann 1978, 91–105).

Племена торнов керамике насељавају област Горње и Доње Лужице и горњег Бранденбурга. При одређивању територије са које су ова племена могла кренути, пресудну улогу је одиграла сличност коју је керамика типа торнов имала са грнчарским облицима Малопољске (горња Висла) и Шлезеје (горња Одра) из времена Велике сеобе, а која се пак, са своје стране, ослањала на провинцијско-римску традицију јужне Пољске. Херман је, примењујући ретроспективни метод, успоставио везе торнов културе са споменицима добродзенске културе, тј. завршне фазе пшеворске културе (Herrmann 1968, 73), али је при томе непокривено остало време од готово два столећа, између средине 5. и почетка 7. столећа, тј. краја добродзенске и почетка торнов културе. Без обзира на ову временску лакуну закључено је да се племена која у Лужицу доносе торнов културу досељавају из залеђа Карпата и Судета,

⁹ Lange 1980, 243–248; Die Slawen in Deutschland 1974, 11–14 (J. Herrmann).

¹⁰ Западни историчари ће их углавном бележити под именом Вилци – Франачки извори, Баварски географ, Алфред Велики, док ће их немачки хроничари од краја 10. столећа називати *Љутићима*. Њихова главна племена су Редари, Толензи, Цирципани и Кесини, cf. Die Slawen in Deutschland 1974: 7–8, 20 (J. Herrmann); Седов 1995, 55–56 н. 51, Новаковић 1975, 22 н. 13, 44; Коматина 2020, 110–111.

¹¹ Назив је настао по градишту Tornow у басену реке Шпреје, Herrmann 1968, 51–52. У почетку је ова група керамике била названа бранденбургшким типом, Кногт 1937.

или бар преко ових области, користећи низводне токове Одре, Бобраве, Нисе и Шпреје, дакле, река које теку у правцу југ–север (такав правац имају и Елба, Мулда, Зала, којима су се племена Сорба насељавала у међуречје Зале и Лабe) и које са својим притокама одређују водеће правце и путеве сеоба. Карактер путева којима се столећима кроз историју, па и дуже, одвијају миграције, имају и тзв. метанастатички превоји, тј. морене са својим ерозивним лацијалним материјалом наталоженим при дну ледника. Завршне балтичке морене су користили Велети насељавајући данашњи Мекленбург, крећући се од средње Одре према западу. Њихови путеви досељавања великим делом су се подударали са путевима племена торнов културе, будући да и једни и други долазе са горње Одре, тј. територије Шлезије. Импулс за покретање словенских племена низ Одру, племена фелдбергер културе (Велета) и племена торнов културе, биле су миграције изазване доласком Авара у средње Подунавље. Време досељавања племена торнов културе у Лужицу могло је започети од друге половине 6, тј. крајем 6. столећа, да би у првој половини 7. столећа било у потпуности завршено. Стотинак година раније, можда и мање, ове области су већ биле насељене словенским племенима I таласа, тј. племенима суковско-ћедзицке групе. То потврђују налазишта на којима се испод слојева са торнов грнчаријом наилази на грнчарију суковско-ћедзицког типа (Herrmann 1973). Сличан је и однос слојева фелдбергер и суковско-ћедзицке грнчарије (Herrmann 1968, 41–51).

Сматра се да су носиоци тзв. торнов културе, која захвата историјску област Лужицу, била племена означена као *Лужици*, тј. *Лужичи*, *Лужичани*. Ово племе највероватније представља територијално образовање названо по области коју је населило, а не формацију чије је етничко име пренето на запоседнуту територију.

Према мишљењу Удаљцова, на пример, име Лужича чува трагове племенског назива Луга, који својим коренима задиру још у доба лужичке културе. У време кад их помињу Тацит и Птоlemeј (1–2. столеће.), Луги насељавају басен Висле и Варте.¹² У овом као и у сличним случајевима, поста-

¹² Удаљцов 1947, 98; Коматина 2020, 127, наводи мишљење да су Лужичи „судя по своему названию, могли быть славянизированными потомками германского племени лугиев (Lugii, Λοῦγιοί) проживавшего в римское время как раз в бассейне верхней Одры”. Чињеница је да неки аутори у Лугима виде германско племе, на пример Godłowski 1985: 140–145; Новиковский 2010: 34–36; о овоме в. Kostić 2017, 293. Повезујући податке Тацита и Птоlemeја, *Тацит. Германија 43*, *Ptolem. Geogr. II, 13, 10*, могуће је са великом вероватноћом крајем 1/ почетком 2. столећа Луге локализовати северно од Карпата, негде између Одре и Висле. И та чињеница је укрштена између осталог са Јорданесовим извештајем да Склавени живе око изворишта Висле, *Iord. 34, 35*, навела нпр. Удаљцова, Артамонова, Тимјењецког, да у Лугима виде Словене, уп. Удаљцов 1947: 95–100; Артамонов 1940а: 3–14; Tymieniecki 1951.

вља се питање: да ли су племена име добила по територији или је територија названа по племену? Кроз историју је потврђено и једно и друго. Лужица, како се чини, доста подсећа на словенски назив настао од речи луг = шума, као на пример Шумадија – Шумадинци, Лужица – Лужичи, Лужичани и сл. Претпостављам да се не ради о славизацији неког пресловенског реликта, тј. германском називу са словенским суфиксом – -ичи (-ићи), -ани. Стоји и питање: да ли и назив племенског савеза може настати од назива територије, или је он увек етнички, племенски, не територијални?

Племенски савез Лужича представља племенско образовање настало мешањем неколико словенских племена која су се сучељавала на територији Лужице. Једну групу чинила су племена раније досељена у оквиру суковско-ћедзицке културе, која, уопштено посматрано, долазе из Пољске низије. Порфирогенитов податак да род захумског кнеза Михаила, сина Вишетиног, потиче од становника са Висле¹³ указује на могућу везу ових елемената. Иначе досадашње тумачење патронимика Βουσεβούτζη као „Вишевић” Лома сматра погрешним наводећи да би требало да гласи Вьсебуђ или Вышебуђ (Лома 1993, 108). Другу групу су у југозападним областима Лужице чинили вероватно делови племена прашке културе непознатог имена и најзад у племенски савез Лужича улазили су и они Словени који се, стотинак година касније, досељавају у Лужицу а долазе, по свему судећи, из Шлезеје. Та, именом углавном незабележена племена, постављају основе торновске културе. Она ће у свеукупној културној и језичкој интеграцији, која ће потом уследити на овој територији, имати водећу улогу.

Племена Лужича носе са собом друкчије археолошке особености од српских племена Зале и Лабe. Назив Лужички Срби настаје касније, у 9. столећу, када је ширење територије сорбског племенског савеза ка истоку водило и ширењу етничког имена Срба преко Лужице, све до средње Одре (Herrmann 1975). Део Србо-Лужича(на), тј. Лужичких Срба је и до данас очувао своје етнографске особености и свој језик. И док једни сматрају да је првобитно постојао један серболужички језик који се касније диференцира на два дијалекта – горњолужички са средиштем у Бауцену (Bautzen) и доњолужички са центром у Котбусу (Cottbus), други, подупрти, како се чини, археолошким и историјским подацима, стоје иза тезе да од почетка, тј. од раног средњег века постоје два серболужичка дијалекта, која се међусобно разликују не само у лексици већ и у морфологији и фонетици, те да се они везују за две, по пореклу различите етнокултурне групе.

¹³ *Const. Porph. DAI, cap. 33*, ed. Moravcsik / Jenkins, p. 160,16 -162,19; в. ВИИНЈ II: 60 н. 209, 210 (Б. Ферјанчић).

Једном, тј. доњолужичком дијалекту припадају племена торнов културе, у изворима названа лужичким племенима (Лужици, тј. Лужичи, Лужичани). Они долазе из области Шлезеје, тј. горње Одре и пошто археолошки и историјски подаци не указују на накнадна досељавања нових словенских племена, узима се као поуздано да језик племена торновске културе чини основу доњолужичком дијалекту, док горњолужичком припадају племена рисенер културе, која се, како се претпоставља, досељавају из средњег Подунавља, преко Моравске, Чешке, а у изворима се помињу као Сорби, Срби. Пошто Срби имају своје етничко име, претпостављам да су и етнички хомогенији од Лужича, који, како се чини, име узимају по територији и представљају вероватно хетерогену, па тиме углавном територијалну формацију. Постојаност, жиљавост „правог“ етнонима потврђена је до данас – Лужички Срби, тј. **Срби**, лужички.

Споменуто претпоставку да од почетка постоје два лужичка језика заступа на пример немачки лингвиста Шустер-Шевц. Он сматра да ови језици припадају посебној дијалекатској зони прасловенског језика, која показује мешавину наречја ране северозападне (пралехитске, тј. суковско-ђедзицке) и ране југоисточне зоне (јужни Словени, Чеси), али не чини прелазну карику између њих, тј. лехитских и нелехитских дијалеката западнословенских језика (Schuster-Šewc 1982, 113–140). Трубочов лужичкосрпски сматра дијалектом источнословенског типа, који је претрпео изразит западнословенски уплив (Трубочев 1963, 154–172). Са композитним карактером лужичкосрпског се слаже и Лома (1993, 112–113).

Бројне појаве у горњолужичком дијалекту налазе своје паралеле у чешком језику (такве паралеле између чешког и доњолужичког не постоје), што наводи на закључак о заједничком пореклу чешких и сорбских племена.¹⁴ Наговештај о тесној повезаности племена у међуречју Лабe и Зале са племенима јужно од планинског прага намеће и археологија на основу, пре свега, рисенер грнчарије, која припада групи сиве грнчарије дунавског типа, какву користе и словенска племена Чешке и Моравске. Осим тога, на територији чешких и сорбских племена се бележи и нови тип насеља са одбрамбеним зидовима.¹⁵ Сва је вероватноћа да су ове сличности у језику и материјалним остацима последица сличног порекла: доњолужичка племена, која показују сличност са племенима Пољске, досељавају се из Пољске низије, а горњолу-

¹⁴ На пр. из **стсл.** (старословенски) *gorď* настаје **стсрп.** (старосрпски) *grod*, **доњол.** (доњолужички) *gród*, **пољ.** (пољски) *gród*, **горњол.** (горњолужички) *hród*, **чеш.** (чешки) *hrad*, cf. Die Slawen in Deutschland 1974, 33–34 (E. Eichler, T. Witkowski); Лома 1993, 112–113.

¹⁵ Die Slawen in Deutschland 1974, 18 (J. Herrmann). Све ово пружа доста уверљив пример како археолошки подаци подупиру лингвистичке доказе.

жичка, чија је сличност са чешким племенима већ споменута, долазе, како се претпоставља, из средњодунавског региона, преко Моравске и Чешке.

б) Срби (Серби, Сорби) – Рисенер керамика

На прелазу 6. у 7. столеће, дакле, у време када други талас словенских досељеника насељава територију Немачке, у међуречје Лабе и Зале пристижу племена која доносе нове културне особености: нову грнчарију, нов тип насеља, нов погребни обред.

Грнчарија је сад рађена на витлу, представљена углавном добро профилисаним лонцима разгнutoг обода, украшена сноповима урезаних праволинијских и таласастих мотива. Таква грнчарија је означена као рисенер (Rüssener)¹⁶ а представља једну од група сиве керамике дунавског типа, веома раширене међу Словенима средњег Подунавља. Њен развој се заснива на локалној производњи позноримских радионица. Ова група керамике је, по мишљењу Брахмана, поуздано идентификована са Сорбима – Сербима (Brachmann 1978, 91–95, 247; Brachmann 1979, 117–124).

Насеља су типа градишта са одбрамбеним бедемима у комбинацији камена у техници сувозида и дрвених палисада на врху. Спомињу се и зидине од ћерпича, што говори о прилагођавању новог становништва постојећим природним ресурсима. Такав начин градње одбрамбених бедема припада античкој традицији западних делова средњег Подунавља а Словени га преузимају у раном средњем веку, када са њим долазе у додир.¹⁷

Сахрањивање је скелетно и такође осликава утицаје позноримског становништва, нарочито његовог покрштеног, хришћанског дела. Додуше, током целог 7. столећа упоредо се примењују оба обреда. Спаљивање као изворно словенски обичај упражњавају локални Словени, припадници прашке културе, а вероватно и многи од новопрстиглих словенских становника. Могуће је да је део српских племена, који је своје коначно одредиште нашао на Балкану, задржао традиционални обред спаљивања.¹⁸ Познато је да се погребни обичаји најспорије мењају, јер осликавају однос заједнице према смрти, а то дубоко задире у колективну, митску свест.¹⁹

О Словенима који су раније населили ове области археолошки подаци дају друкчију слику: грнчарија им је неукрашена, ручно рађена; насеља

¹⁶ Brachmann 1978, 95–105; Die Slawen in Deutschland 1974, Abb. 3 (J. Herrmann).

¹⁷ Brachmann 1978, 152–155; Die Slawen in Deutschland 1974, 18 (J. Herrmann); Die Slawen in Deutschland 1974, 155 (J. Herrmann, W. Coblenz).

¹⁸ О спаљивању код раних Словена, Костић 2018, 205–231.

¹⁹ О самом обреду, његовој могућој генези, Лома 2006, 7–64.

су типа селишта са полуземуницама; покојници се спаљују и сахрањују на равним некрополама, у јамама или урнама. Све су то препознатљива обележја прашке културе, која је на средњој Лаби достигала своју крајњу северозападну границу. Северно од ње започињале су области суковско-ћедзицке културе. Словени будуће прашке културе су у извесном броју на територију Моравске а потом и Чешке могли стићи већ са Хунима током првих деценија 5. столећа, а касније су у мањим групама могли пристизати током целог 5. и у првој половини 6. столећа.

У другом таласу словенског насељавања, који је уследио крајем 6. и почетком 7. столећа, дакле, у време када са горње Висле и Одре, тј. области Галиције, Малопољске, Шлезеје веће групе Словена крећу на запад и по други пут насељавају пределе данашње северне и источне Немачке, друга словенска племена крећу из средњег Подунавља (где су, како је већ наговештено, могла пристизати још од времена Хуна) и преко Моравских врата, предгорја Карпата, низводним токовима горње и средње Лабе пристижу у плодну долину ове реке, заустављајући се негде у околини садашњег Магдебурга. Пuteви ових племена су исти они које су носиоци прашке културе неколико деценија раније користили при насељавању ових предела. О кретању сорбских племена у правцу југ–север Херман закључује на основу карактеристика материјалне културе – подунавске грнчарије, одбрамбених бедема (*Die Slawen in Deutschland* 1974, 18 (J. Herrmann)). Седов се слаже да се на основу археолошког материјала да закључити да су се сорбска племена одвојила од основне масе подунавског словенства (Седов 1995, 144). Топономастички подаци, по Ајхлеровом мишљењу, указују на пресељење Сорба из јужнијих области (Eichler 1964, 285–295). Лома, међутим, кроз топономастичке паралеле прати кретање Срба у обрнутом смеру – са севера (из Полабља) на југ, (Балкан) (Лома 1993, 113–120.) Кретање Срба из правца севера ка југу заступа, на пример, и Новаковић (1977).

У анализи Далимилових вести о Србима, Гавриловић, на пример, указује на разлику која се, када је реч о смеру сеобе Хрвата и Срба, може уочити у *Спису о народима* и у *Далимиловој хроници* (Гавриловић 2020, 24 н. 55). У митско казивање о настанку чешког народа и државе Далимил из неког разлога убацује и Србе, а нарочито Хрвате, и њихову сеобу усмерава ка северу, ка областима будуће чешке државе. Порфиригенит, међутим, сеобу представља као кретање ка југу.

У прва два поглавља ове хронике Срби се наводе као велика етничка скупина, која се након рушења Вавилонске куле зауставила на простору покрај

мора, *tu, kdežto biechu Hřekové* (=ту, где бејаху Грци),²⁰ и раширила се све до Рима (Гавриловић 2020, 18–21). Дакле, *Хроника* спомиње Србе на југу а у више наврата говори и о Србима у Полабљу. *Хроника* говори и о Хрватима, али се не убраја у значајније изворе ни за српску ни за хрватску историју. И у Ајнхардовим аналима, тј. у Аналима Франачког краљевства спомињу се Срби и на југу, тј. као народ који држи велики део Далмације,²¹ али се спомињу и између Лабе и Зале.

Насеља нових словенских досељеника ничу на плодној земљи између Лабе и Мулде, потом избијају на Залу, заузимајући делове данашње Тирингије и североисточне Баварске. Археолошки материјал показује да су мање групе ових Словена допрле и у област Хафела, северно од Берлина.

Етничка припадност словенског племена, које је крајем 6. и почетком 7. столећа населило међуречје Лабе и Зале и ту донело тзв. рисенер културу, чија грнчарија и градња одбрамбених бедема почивају, како се сматра, на античкој традицији средњег Подунавља а језички подаци указују на јужнословенске дијалекатске везе, док му пак само име вероватно говори о иранском пореклу, тј. учешћу индоиранских елемената у генези – етничка припадност тог племена забележена је, дакле, у историјским изворима. У тзв. *Фредегаровој хроници*, писаној негде у Бургундији између 640. и 660. године, непознати аутор под **631.** годином у региону Лабе и Мулде спомиње, као источне суседе Тиринжана, словенско племе **Срба**. У тексту се наводи да су Срби од старина били под франачком влашћу, али је те године Дерван, *dux gente Surbiorum*, одступио од Франака и прешао на страну кнеза Сама,²² који је 623. на територији Чешке, Моравске и средњег Дунава створио велики племенски савез, први са елементима државности у словенском свету. Тај податак уједно представља и **први, најранији** спомен једног словенског племена на територији будуће Немачке. Век и по касније Ајнхард под 782. и 806. спомиње: ... *Sorabi Sclavi, qui campos inter Albim et Salam interiacentes incolunt, in fines Thuringorum ac Saxonum...*, односно ...*in terram Sclavorum qui dicuntur Sorabi, et sedent super Albim fluvium...*²³

²⁰ Превод би могао тако да гласи, јер овај Далимилов стих означава да Грци ту бејаху одавно, и пре доласка Срба, а ту су и сад, у време њиховог доласка, што из Далимилове перспективе такође захтева употребу неког прошлог времена, и то је обједињено обликом *бејаху*. О разликама у преводу овог стиха, в. Гавриловић 2020, 21 н. 39.

²¹ ... *ad Sorabos, que natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur...*, *Einhardi Ann. ad a. 822*, ed. Pertz, p. 209, 15–16.

²² ... *etiam et Dervanus dux gente Surbiorum, que ex genere Sclavinorum erant et ad regnum Francorum iam olem aspecserant, se ad regnum Samonem cum suis tradedit*, *Fred. Chron. IV 68*, ed. Krusch, p. 155, 13–15

²³ *Einhardi Ann. , ad a. 782, 806*, ed. Pertz, p. 163, 23–24; p. 193, 26.

Срби су се очигледно у међувремену померали ка западу, насељавајући и делове између Мулде и Зале. О томе сведоче и топоними.

У 9. столећу племенски савез Срба се шири ка истоку, па Херман верује да се може прихватити да су племена која су говорила српски насељавала целу област између Лабе и Одре. Након Самове победе над Францима 631. код Вогастисбурга (Wogastisburg)²⁴, Сорби и др. словенска племена интензивирају продоре и насељавање западно од Зале и средње Лабе. Археолошки подаци показују да Зала није била оштра граница између српских и тириншких племена јер су западно од ње, готово у суседству, констатована насеља Срба и Тиринжана, па чак и случајеви заједничког живота у оквиру истог насеља (Herrmann 1974, 9; Dušek 1983, 13–19; Душек 1988, 58–61). Ипак западно од Зале није постојала нека самостална друштвено-политичка заједница, нека племенска целина или њен огранак, коју су образовали словенски насељеници (Herrmann 1974, 9). У последњој трећини 8. ст. Ајнхард као границу између Тиринжана и Сорба бележи Залу, уз напомену да је цар Карло ту границу на Зали и Елби наследио од предака. У 9. столећу Франачко царство званично установљава *Limes Sorabicus* као српску границу.²⁵

Масовнија појава Срба у области Лаба–Зала могла је уследити након аварског упада у ове крајеве 565–566. године, јер су Авари, заобилазећи Карпате са севера, прешли преко јужних делова Пољске повлачећи са собом или гонећи испред себе ту настањена словенска племена Срба. У новим крајевима српска култура тзв. рисенер типа належе на слојеве прашке културе. Податак из *Фредегарове хронике* да су Срби *iam olem* = „од давнина” потчињени Францима,²⁶ односно да Срби у Полабљу бораве *απ’αρχῆς* (*ab initio* = „од почетка, од искона”), како наводи Порфирогенит,²⁷ упућује на могући закључак да су Срби или неко од њихових племена у ове делове Немачке дошли већ са Хунима или да су нека српска племена припадала Словенима прашке културе.

Ова претпоставка је искоришћена при тумачењу промене имена Далеминаца у Гломаче у 10. столећу; Далеминци би представљали назив раније насељеног сорбског племена из времена прашке културе а Гломачи – име којим су касније насељени Словени рисенер групе, такође Срби, називали

²⁴ *Fred. Chron. IV 68*, ed. Krusch, p. 155, 8–11.

²⁵ *...ac Salam fluvium, qui Turingos et Sorabos dividit...*, *Einhardi Vita 15*, ed. Pertz, p. 450, 34; cf. *Die Slawen in Deutschland 1974*: 9 (J. Herrmann).

²⁶ *Fred. Chron. IV 69*, ed. Krusch, p. 155, 14.

²⁷ „εκεῖσε τοῖνυν καὶ Σέρβλοι τὸ ἀπ’αρχῆς κατ’όκουν”, *Const. Porph. DAI cap. 32*, ed. Moravcsik / Jenkins, p. 152, 6–7, p; Novaković 1975, 12–15, 47–48; Новаковић 1977; Лома 1993, 119.

себе али и претходно насељене Далеминце (Седов 1995, 144). Занимљиво је да је Коматина показао да оба назива имају један те исти словенски корен, без обзира на различите германске и латинске варијанте на које наилазимо у изворима (Коматина 2020, 115). Претпоставка о замени дотадашњег племенског имена, коју су извршили новопридошли Словени, можда се може односити и на случај Велета, тј. Вилаца, који ће у 10. столећу почети да се називају Љутићи. У овом случају Коматина је закључио да сва три назива имају исто значење, повезано са речју диваљ, ратоборан, љут (Коматина 2020, 111).

Бројни налази S-каричица у међуречју Лаба–Зала такође наводе на помисао да Срби, тј. нека њихова племена припадају времену прашке културе или да у њиховој генези у осетној мери учествују Словени прашке културе. С друге стране у њиховом језику осим племенског имена има и других иранских елемената који се преко пењковске културе преносе у српски. Скелетно сахрањивање Срба рисенер групе не мора бити само последица утицаја позноримског становништва средњег Подунавља и Авара, већ још ранијег иранског, што се уочава у пењковској култури.²⁸

Када се ради о великим сеобама народа, стално треба имати у виду да те сеобе крећу са широких пространстава, из много праваца, да се расељавања одвијају у различитим групама неједнаке масовности, да најчешће теку у таласима и да је уз све то стално присутно груписање, раздвајање, регруписавање племена. Зато је у једном племену, а још изразитије у једном савезу племена, могуће преплитање и наизглед неспојивих елемената. Такви елементи се управо прате у језику ових полабских Срба.

Племена Срба (Сораба) су из области северног Прицрноморја и Приазовља, где су живела у тесном додиру са иранојезичким становништвом, кренула у правцу запада можда, како је наговештено, већ са Хунима, најпре у мањим групама, док је главница надирање наставила са Аварима. У том кретању је, не зна се тачно где, али можемо претпоставити између горњег Повислења²⁹ и Чешко-моравске висоравни, где је могуће сместити и Порфирогенитову земљу Бојки (Βοϊκί), у којој су живели некрштени, тј. Бели Срби (ВИИНЈ II, 46-47 н. 144–146 [Б. Ферјанчић]), дошло до раздвајања српског племена. Порфирогенит саопштава, не наводећи ниједно име, да су власт над Србијом од оца наследила двојица браће те да је потом један

²⁸ Скелетног сахрањивања има и у старијим културама које се приписују Словенима, на пример у зарубињској, пшеворској, черњаховској, али је због њиховог полиетничког састава питање колико је такво сахрањивање изворно било словенско а колико последица туђих утицаја.

²⁹ У овом контексту треба подсетити да род захумског кнеза, архонта Михајла Вишевића, тј. Всебуђа, 10. в., Лома 1993, 108, потиче са Висле, од Љаха, тј. Пољака, в. ВИИНЈ II, 60 н. 209, 210 [Б. Ферјанчић]).

од њих са половином народа кренуо ка Византији. Лома сматра да је до тог раздвајања дошло на територији Лабе и Зале па да је управо Дерваново кнежевство (споменуто у *Фредегаровој хроници* под 631. годином) била она Порфирогенитова Бела Србија, која је потом прешла у наследство двојице браће, Дерванових синова, од којих је један, стављајући се на чело половине народа, кренуо на југ, ка границама Царства (Лома 1993, 112). Очигледно је да Лома Дервана види као оца кога наслеђују двојица синова, чија нам имена остају непозната. Порфирогенит не спомиње шта се дешавало са другом половином народа и његовим предводником, јер то излази из домена царског интересовања. Да ли је остао на очевом месту (што се из Ломиног тумачења дâ закључити) или се и он упутио некуд?

Није ли, ипак, до раздвајања двојице браће могло доћи раније, па је заправо Дерван био онај други брат који је живео у источном суседству Тиринжана, а Бела Србија била још источније, на широком подручју северозападних падина Карпата, тј. у пределима горњег Повислења, Галиције и Малопољске? Срби су могли кренути са подручја јужне Пољске и, користећи западне падине Карпата и узводни ток Одре, проћи кроз Моравска врата и у тим областима се приближити средњем Подунављу па одатле, тј. из Чешке и Моравске се упутити, готово истовремено, с једним делом племена у правцу севера, у међуречје Лабе и Зале (отуда веза рисенер грнчарије са керамичком производњом средњег Подунавља), док је други део кренуо у правцу југа, Дунавом, кроз Панонију и даље на Балкан. Порфирогенит је могао забележити само кретање ка југу, јер је за Царство оно било важније.

Дакле, један део племена је кренуо низ Лабу, на север (полабски Срби)³⁰, а други Моравом и Дунавом на југ, преко Паноније, затим Моравско-вардарском долином до северних делова Грчке (балкански Срби). Тада им је цар Ираклије, како саопштава Порфирогенит, у солунској теми дао Сервију (област, град?) за насељавање.³¹ После неког времена Срби су, незадовољни понуђеном територијом, покушали да се врате истим путем преко Паноније, али су их догађаји у Каганату у томе спречили.

Наиме, Хрвати и Срби су, како претпоставља Ковачевић, прешли Дунав у време несређеног стања у Каганату, 630–632. године, када су избили сукоби око упражњеног каганског престола између Панонских Бугара и

³⁰ Ту су се и настанили и њих спомињу бројни извори од 7. столећа надаље, на пример, *Фредегарова хроника*, Баварски географ, наводе се у староенглеском преводу Павла Орозија из времена Алфреда Великог, затим у *Ајнхардовим*, тј. *Франачким анализама*, код Ал Масудија, у *Повести минулих времена*, *Далимиловој хроници* и тд.

³¹ О тумачењу овог податка и могућности да се на тако ограниченом простору насели велики број људи, в. ВИИНЈ II, н. 148 (Б. Ферјанчић).

Авара (Ковачевић 1977). Касније Авари ратују са Кувратом (634–635), доживљавају пораз, и та година представља прекретницу у аварској историји (Поповић 1986: 107). До 635. године Авари учвршћују своју власт у Каганату, тако да су Срби, зажелевши да се из Сервије врате у своју домовину, у Сингидунуму схватили да су се околности промениле и да повратак преко консолидоване аварске државе у Панонији више није могућ. Зато се обраћају стратегу у Сингидунуму, који у овом контексту не означава византијског заповедника теме већ заповедника града Сингидунума. Коришћење ове титуле су постојеће историјске прилике дозволиле.³² Тада им цар додељује другу земљу и српска племена се расељавају по балканским областима, потоњој Србији, затим Паганији, тј. Неретљанској области, Захумљу, Травунији, Конављу.³³ Ковачевић је досељавање и Хрвата и Срба датовао у четврту деценију 7. столећа користећи за такав закључак и податке о мисији опата Мартина по Далмацији и Истри (Ковачевић 1977, 80–81).

И док неки сматрају да су балкански Срби дошли из Полабља, други обрћу смер а као доказ за своју тврдњу користе начин градње бедема, керамику која из средњег Подунавља пристиже у Полабље, али се исто тако ослањају и на лингвистику.³⁴ Могуће је, међутим, да се насељавање међуречја Лаба–Зала и насељавање Балкана одвијало мање-више истовремено, крајем 6. и почетком 7. столећа, у оба случаја у оквиру тзв. другог таласа словенског насељавања. И на Балкан и у међуречје Лабе и Зале Срби долазе после словенских племена првог таласа, чија су имена углавном остала непозната: у Полабље Срби пристижу после племена прашке културе (да ли су већ тада у оквиру ових и нека српска племена, па отуда оно *iam olem*, тј. *ab initio* = *απ'αρχης*) а на Балкан после „безимених” племена која углавном насељавају западне, источне и јужне делове некадашње Југославије. За разлику од Срба и Хрвата, који своје етничко име преносе на територију коју насељавају, племена првог таласа називе добијају по области коју настањују. Географски карактер имају и називи племена која се у изворима спомињу касније. У случају Срба, на пример, племена која наводи Порфириогенит у *Спису о народима*, представљају територијалне огранке првобитног, главног племена (*DAI*, *cap.* 32–36).

И у Полабље Срби доносе своје племенско име (не стварају га из пресловенског супстрата Полабља), али не успевају да га пренесу на територију и

³² О овоме и о употреби словенског назива Велѣурадов уместо Сингидунум, в. Ферјанчић 1996: 130–131.

³³ *Const. Porph. DAI, cap.* 32–36, ed. Moravcsik / Jenkins, p. 160–165; превод и коментар према ВИИНЈ II, 46–65 (Б. Ферјанчић); Поповић 1986, 109.

³⁴ О овоме је већ било речи.

трајно вежу за њу, јер је германски елемент овде бивао све јачи.³⁵ Та ситуација се не може поредити са оном на Балкану. Овде је земља углавном била слабо насељена па Срби постају главно становништво неких балканских провинција.

О вези полапских и балканских Срба постоје различита мишљења, нарочито са лингвистичког становишта. Једни их приписују различитим језичким групама, наводећи да балкански Срби припадају Источним Словенима а Полапски Западним, и да због тога међу њима не може бити поистовећења.³⁶ Други језик Полапских и балканских Словена виде као јединствен, нарочито у њиховој почетној фази. Лома је, како је напоменуто, на основу лингвистичких истраживања претпоставио да су Срби на Балкан дошли из Полабља (Лома 1993, 105–126), што би подразумевало њихово пристизање у Полабље пре или бар око почетка 7. столећа, јер већ тридесетих година 7. столећа Срби насељавају Балкан. Керамички материјал, међутим, може упућивати на обрнут смер – из средњег Подунавља у Полабље. Уколико се, међутим, претпоставка о раздвајању Срба у областима Чешко-моравске висоравни прихвати, као и њихово истовремено кретање ка Лаби и Панонији, та дилема престаје да постоји. Треба напоменути да се Срби у области Лабе спомињу 631. године, али то се може тумачити само као *terminus ante quem* њиховог насељавања у ове крајеве; с друге стране, ступање Срба на Балкан може се, према историјским приликама у Каганату, датовати не пре 630–632. године. Горња граница за ово насељавање мора бити 640, јер је Ираклије умро јануара 641.

Очигледно је да су племена Срба, дошавши на Лабу и на Балкан, већ испољавала мешавину различитих елемената и у културном, археолошком и лингвистичком, односно дијалектолошком смислу. У археолошком смислу била је то мешавина прашких и пењковских, можда и суковско-ђедзицких елемената, а у језичком – мешавина источнословенских и западнословенских дијалеката.

ИЗВОРИ

Agath. Hist. Agathiae Myrinaei Hiostoriarum libri quinque, recensuit Rudolfus Keydell. Berolini: Walter de Gruyter et Socios, 1967.

Const. Porph. DAI Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio, greek text edited by Gy. Moravcsik, english translation by R. J. H. Jenkins. Washington: Dumbarton Oaks, 1967.

³⁵ Српско име се наметнуло у називу Limes Sorabicus, који је установило Франачко царство у 8–9. столећу, али се касније тај назив губи.

³⁶ ВИИНЈ II, 47 н. 146 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић 1996: 128–129. Та аргументација, како наводи Лома, постоји још од Јагића и нетачна је, Лома 1993, 112.

Einhardi Ann. *Annales Einhardi* (A. 741–829). Monumenta germaniae Historica, Scriptorum (= MGH SS) T. I, edidit Georgius Heinricus Pertz, Hannoverae 1826: 135–218.

Einhardi Vita *Einhardi Vita Karoli imperatoris*. Monumenta germaniae Historica, Scriptorum (= MGH SS) T. II, edidit Georgius Heinricus Pertz. Hannoverae 1826: (426) 443–463.

Fred. Chron. *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici libri IV cum continuationibus*, edidit Bruno Krusch. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Merovingicarum (MGH SS M) T. II. Hannoverae: impensis Bibliopolii Hahniani, 1888: 1–193.

Theoph. Chronograph. *I Theophanis Chronographia* = Θεοφανους Χρονογραφία, recensuit Carolus de Boor, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri 1883.

Theoph. Sim. Hist. *Theophylacti Simocattae Historiae*, edidit Carolus de Boor, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1887.

ВИИИЈ I *Византиски извори за историју народа Југославије*. Том I (уредник Георгије Острогорски). Београд: Научна књига (Посебна издања. Српска академија наука (=САН), књ. ССХLI. Византолошки институт, књ. 3), 1955.

ВИИИЈ II *Византиски извори за историју народа Југославије*. Том II (обradio Бождар Ферјанчић; ур. Георгије Острогорски). Београд: Научно дело (Посебна издања. Српска академија наука (=САН), књ. СССХХIII. Византолошки институт, књ. 7), 1959.

БИБЛИОГРАФИЈА

Billig, G. 1995. Zur Rekonstruktion der ältesten slawischen Burgbezirke im obersächsisch-meissnischen Raum auf der Grundlage des Bayerischen Geographen. *Neues Archiv für sächsischen Geschichte* 66: 27–67.

Brachmann H-J. 1978. *Slawische Stämme an Elbe und Saale: zu ihrer Geschichte und Kultur im 6. bis 10. Jahrhundert auf Grund archäologische Quelle*. Berlin: Akademie Verlag.

Бромлей, Ю. В. 1971. Среднее Подунавье в VI–IX вв., у: *История Венгрии*. Том I. Ответ. ред. В. П. Шушарин, 74–86. Москва : Наука.

Váczy, P. 1964. Szlávok megjelenése a dunai országokban (=Појава Словена у подунавским земљама). *Archeologiai Értésítő* 91/ 2: 240 (in Györfy György : A IV. Nemzetközi Szláv Régészeti Szeminarium, 238–241).

Гавриловић М. 2020. О Србима у Далимиловој хроници. *Историјски часопис* 69: 13–37.

Гавритухин, И. О. 2008. Игорь Олегович Гавритухин, Актуальные проблемы изучения ранней истории славян и славянского расселения на юг и запад (пражская культура), у: *Труды II (XVIII) всероссийского археологического съезда в Суздале*. Том II. Москва: Институт археологии РАН: 206–208.

Gimbutas, M. 1971. *The Slavs*. London: Thames and Hudson.

Dekan, J. 1971. Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľ'komoravskej. *Slovenská Archeológia* XIX: 559–580.

Dušek, S. 1983. Geschichte und Kultur der Slawen in Thüringen. Weimar: Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens.

Душек, З. 1988. Германо-славянские контакты в средневековой Тюрингии. *Труды V Международного Конгресса археологов-славистов*. Т. 4. Отв. ред. В. Д. Баран. 18–25 сент. 1985, Киев, 58–61. Киев : Наукова думка.

Eichler, E. 1964. Zur Kerfunkt der Slawen im Elbe-Saale-Gebiet. 1. Tschechisch-sorbi-sche Parallelen in der Toponomastik. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 13: 285–295.

Zeman, J. 1979. Nejstarší slovanské osídlení Čech. *Památky archeologické (=PA)* LXVII: 115–235.

Зечевић Е. 2019. Трагови Словена у 6. и 7. столећу на западном Балкану. *Балкан, Подунавље и Источна Европа у римско доба и у раном средњем веку*. Уредници И. О. Гавритухин и С. Трифуновић. Материјали I српско-руске археолошке конференције „Судбине народа Источне и Јужне Европе – поглед кроз векове“, 20–26. маја 2014, Нови Сад, Београд, 407–441. Нови Сад: Музеј Војводине.

Zgodnji Slovani 2002 *Zgodnji Slovani : zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp = Die frühen Slawen : frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*. Hrsg. von Mitja Guštin. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.

Knorr, H. 1937. *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*. Leipzig: C. Kabitzsch.

Коматина, П. 2020. Славянские этнонимы „Баварского географа”: историко-лингвистический анализ. *Studia slavica et Balcanica Petropolitana* 27/1: 106–137.

Костић, З. 2016. Словени (?) у белешкама Приска, Амијана и Комеса Марцелина: кратак осврт. *Гласник Српског археолошког друштва* 32: 69–93.

Kostić Z. 2017 The Veneti/Venedi : reflections and notes, in *Ante portam auream. Studia in honorem professoris Aleksandar Jovanović*, ed. Miroslav B. Vujović, 285-298. Belgrade : Faculty of Philosophy.

Костић, З. 2018. Прилог проучавању спаљивања код раних Словена. *Гласник Српског археолошког друштва* 34: 205–231.

Krüger, B. 1967. *Dessau-Mosigkau: ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbgebiet*. Berlin: Akademie Verlag.

Küster, H. 2011. Bemerkungen zur Klima- und Landschaftsrekonstruktion ab der Römerzeit bis zum Mittelalter in Mitteleuropa, in *Keszthely-Fenépuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*, Hrsg. Orsolya Heinrich-Tamáska, 573–579. Budapest ; Leipzig ; Keszthely ; Rahden Westf.: Verlag Marie Leidorf.

Lamb, H. H. 1982. *Climate. History and the modern world*. London; New York.

Lange, E. 1980. Ergebnisse pollenanalytischer Untersuchungen zu den Ausgrabungen in Waltersdorf und Berlin-Marzahn. *Zeitschrift für Archäologie* XIV/ 2: 243–248.

László, Gy. 1995. *Emlékezzünk régiekről (=Cemimo se smapux)*. Budapest : Akadémiai Kiadó.

Лома, А. 1993. Неки славистички аспекти српске етногенезе. *Зборник Матице српске за славистику* 43: 105–126.

Лома, А. 2004. Димом у небо: обред спаљивања мртвих у старим и традиционалним културама: његово осмишљање у есхатолошким представама индоевропских народа, са посебним освртом на паганске Словене. *Кодови словенских култура*, 9: 7–64.

- Новаковић, Р.** 1975. Срби Константина Порфирогенита и англосаксонског краља Алфреда. *Зборник Историјског музеја Србије* 11–12: 3–50.
- Новаковић, Р.** 1977. *Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво: историјско-географско разматрање*. Београд: Историјски институт; Народна књига.
- Седов, В. В.** 1995. *Славяне в раннем средневековье*. Москва: Институт археологии Российской академии наук (=РАН).
- Pleinerová, I.** 1975. *Březno: vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*. Praha: Academia.
- Pleinerová, I.** 1986. Experiments with building Old Slavic houses and living in them. *Patátky archeologické (=PA)* LXXVII: 104–176.
- Поповић, В.** 1986. Куврат, Кувер и Аспарух. *Старинар* XXXVII : 103–133.
- Удальцов, А. Д.** 1947. Происхождение славян. *Вопросы истории* 7: 95–100.
- Симонова, Е. Н.** 2008. *Материальная культура славянского населения Северо-Восточной Венгрии VII–XI веков : по керамическим материалам*. Москва : Наука.
- Simonyi, D.** 1955. Die Kontinuitätsfrage und das Erscheinen der Slawen in Pannonien. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. T. I/ 4: 333–361.
- Die Slawen in Deutschland** 1974. *Die Slawen in Deutschland: Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert : ein Handbuch*. Hrsg. von Joachim Herrmann. Berlin : Academiae Verlag.
- Sós, Á. Cs.** 1973. Jelentés a pókaszepetki ásatásokról. *Archaeologiai Értésítő* 100/ 1: 166–77.
- Sós, Á. Cs.** 1958. Das frühawarenzeitliche Gräberfeld von Oroszlány. *Folia Archaeologica* X: 105–124.
- Szöke, B. M.** 1992. 7.és 9. századi településmaradványok Nagykanizsán (= Остаци насеља 7. и 9. в. у Нађкањижи) . *Zalai Múzeum*. 4 : 129–167.
- Schuster-Šewc, H.** 1982. Die Ausgliederung der westslawischen Sprachen aus dem Urslawischen mit besonderer Berücksichtigung des Sorbischen. *Lětopis Instituta za serbski ludospit* A-29/ 2: 113–140.
- Трубачёв, О. Н.** 1963. О праславянских лексических диалектизмах сербо-лужицких языков, у *Сербо-лужицкий лингвистический сборник*, отв. ред. Л. Э. Калнынь, 154–172. Москва: АН СССР.
- Ферјанчић, Б.** 1996. Долазак Хрвата и Срба на Балканско полуострво: осврт на нова тумачења. *Зборник радова Византолошког института (=ЗРВИ)* XXXV: 117–154.
- Hampel, J.** 1897. *A régibb középkor (IV-X. század) emlékei Magyarhonban (=Раносредњовековни споменици Мађарске)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Herrmann, J.** 1968. *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawische Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe : Studien auf der Grundlage archäologischen Materials*. Berlin : Akademie Verlag.
- Herrmann, J.** 1973. *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau*. Berlin: Akademie Verlag.

Herrmann, J. 1975. Joachim Herrmann, Die Lusizi im frühen Mittelalter: Ergebnisse und Fragen der Forschung zur Herkunft, Ökonomie und Gesellschaftsstruktur. *Lětopis Instituta za serbski ludospyt*. Rjad B. XXI/ 1: 100–113.

Chropovský, B., Vladár, J. et Ruttkay, A. 1978. Slovenská Akadémia Vied a 25 rokov archeologického bádania na Slovensku. *Slovenská Archeológia* XXVI/ 2 : 245–306.

Zorica Kostić

Belgrade

SETTLING OF SLAVIC TRIBES IN THE ELBE VALLEY AND THE BALKANS

Keywords: *Slavs, Serbs, Sorbs, Lusatians, Elbe valley, Balkans, settling, Tornow culture, Rüssener culture*

The Hun invasion in Europe in 375 set many tribes in motion, Slavs among them. Some Slavic groups moved, during this period, with the Huns, towards the west. It is possible that they arrived in the area between the rivers Elbe and Zala already in that period, that is to say, during the reign of Attila (445–454), and settled there.

The Slavs most probably already passed through the gorges of the Carpathian Mountains with the Huns, in the end of the 4th and the beginning of the 5th century. M. Gimbutas, however, indicates that historical occurrences also allow for the possibility, which should be seriously considered, that the presence of the Slavs in the Pannonian Plain could have occurred already during the times of the Sarmatians, in the 4th century (Gimbutas 1971, 98).

According to Bromley, the appearance of the Slavs in the middle Danube valley occurred in the middle and during the second half of the 6th century, while the Slavic incursion into the Balkans can be dated into the period from the beginning of the first half of the 6th century, that is to say, several decades prior to that (Бромлей 1971, 74-75). This would represent the **first wave** of Slavic settling in the area of the Balkans, after which the settling of the Croats and the Serbs would ensue.

Tribes of the Sukow-Dziedzice culture moved from the Polish Lowlands towards the *north* and settled in the *Pommern* region in the beginning of the Middle Ages, more precisely, in the second half of the 6th century, while other groups of these tribes moved towards the west, crossed the Oder in its lower course and reached the western bank of the Neisse. It was the **first wave** of Slavic migrations to Germany. In this wave, the territory of today's western Mecklenburg and eastern Holstein were settled by the tribes of the Obotrites.

The second wave of Slavic migrations into the territory of Germany ensued in the end of the 6th – beginning of the 7th century. It was at that point that the territories of today's eastern and central Mecklenburg were settled by tribes which would appear in historical sources from the 8th-9th century under the name of *Veleti*.

The second wave of Slavic settling in central Germany comprehended *Sorb-Lusatian* tribes, who took the area between the Oder and the Elbe. The Lusatians settled between the middle flow of the Oder and the river valley of the Havel and the Spree, and the area between the Elbe and the Zala were taken by the Sorbian tribes.

In the second wave of Slavic settling, which, as mentioned, occurred in the end of the 6th and the beginning of the 7th century – that is, during the period when larger groups of Slavs moved from the upper Vistula and Oder, i.e. areas of Galicia, Lesser Poland, Silesia, to the west and settled in the areas of present-day northern and eastern Germany for the second time – other Slavic tribes moved from the middle Danube valley (where, as already mentioned, it is possible that they had been arriving since the times of the Huns) and through the Moravian Gate, the foothills of the Carpathians, downstream of the upper and middle Elbe, they arrived in the fertile valley of this river, stopping in the vicinity of today's Magdeburg.

Regarding the movement of the Sorbian tribes in the direction south–north, Hermann draws conclusions on the basis of the traits of the material culture – Danube valley pottery, defensive ramparts (*Die Slawen in Deutschland* 1974, 18 (J. Herrmann)). Sedov agrees that it can be concluded, from the archaeological material, that Sorbian tribes separated from the main group of Danubian Slavs (Седов 1995, 144). Toponomastic data, according to Eichler, indicate Sorbian migrations from areas more to the south (Eichler 1964, 285–295). Loma, however, follows the movement of the Serbs in the opposite direction – from the north (from the Elbe valley) to the south (Balkans) through toponymic parallels (Лома 1993, 113–120). The migration of the Serbs from the north to the south is also seconded by Novaković (1977), for example.

Where could the separation of the Serbian tribes have actually occurred, namely, those which went towards the west from the northern areas of the Black Sea and the Azov Sea, most probably already with the Huns? Did it occur in the area of the Elbe and the Zala, where, according to some scientists, Dervan's principality was located, or could the separation, which Porphyrogenitus tells us about, have occurred somewhat further to the east, in the areas of the upper valley of the Vistula, i.e. on the Bohemian-Moravian Highlands? From there, almost at the same time, one part of the Serbian tribes could have moved in the direction of the north, in the area of the Elbe and Zala, by using the western slopes of the Carpathians and the upstream flow of the Oder, while the other part would have been headed towards the south, along the Danube, through Pannonia and further on to the Balkans. In that case, the debate, which includes linguists and archaeologists

with different views, would cease, and it refers to whether the Serbs came to the Balkans from the north, from the Elbe valley, or they had arrived in the Elbe valley from the south, from the middle Danube region.

Serbs in the Elbe valley and the Balkans are mentioned in medieval historical sources from the 7th century. Porphyrogenitus, the most important source for the early history of the Serbs, speaks of the settling of Serbian tribes in the south, but also refers to their earlier residence in the north, in the land of Bojki (*Boiki*). The Serbs in the south are mentioned, for example, by the *Frankish Annals* as well, referring to them in the year 822 as “the people who hold a large part of Dalmatia”. However, this source brings more information about the Serbs in the Elbe valley. In the *Chronicle of Dalimil*, whose data on our past have no greater historical significance, Serbs in the south and those in the north are also mentioned.